

פרק ט' התנדבות או חובה? שאלת היסוד בשיטת הגיוס

הדילמה – גיוס חובה או התנדבות

שיטת הגיוס, היא אחד משלושת הרכיבים המשלימים את שיטת השירות. השניים האחרים הם: מטרת הצבא וייעודו; ומשך השירות הפעיל. לפני שמגדירים את תנאי הסוגים של שיטת הגיוס, ניתן לחלקה לשתי קטגוריות ראשיות: גיוס, הנעשה מתוך כפייה מכל סוג שהוא על הפרט; וגיוס, הנעשה מתוך ההתנדבות והרצון האישי של הפרט.

שיטת הגיוס – כזו הנעה בין גיוס חובה לגיוס התנדבותי, וכביטוי רעיוני, חברתי, לאומי וצורת המשטר – היא הגורם הראשוני הקובע את 'אופי' הצבא, את מבנה הארגון ואת משימותיו. כל זאת כביטוי ליומרה הלאומית.

הדיון בין שתי שיטות הגיוס הוא ראש לכל רעיוני, לפני שהוא הופך לדיון פרקטי לגבי נחיצותו והיכולת של המדינה לממשו. בדילמה הזו חבויים שני קודים חברתיים הסותרים זה את זה:

[...] זה של 'הזכויות שאין להעבירן', בכללן הזכות לחיים, לחירות

ולחתיירה לאושר, וזה של הקרבה עצמית מוחלטת כשצורך אסטרטגי

תובע זאת.¹

התפיסה הבריטית המתנגדת בנחרצות לגיוס החובה, ממחישה היטב את המתח

בין שני הקודים הללו.

לידל הארט ניסח זאת היטב:

[...] גיוס החובה כרוך בדיכוי שיפוטו העצמאי של הפרט. הוא מפר את

עיקרון היסוד של הקהילה החופשית, האומר שאין להגביל את חירותו

של הפרט אלא במקרים שהדבר מנוצל לפגיעה בחירותו של הזולת.

מבחינת השירות האישי, החירות פירושה זכותו של אדם להיות נאמן

להשקפותיו, לבחור את דרכו, ולהחליט אם המטרה ראויה לשירות

ולהקרה. זה ההבדל בין אדם בן-חורין ובין עבד של המדינה. אם אין הרוב המכריע של האזרחים מוכנים לשרת את ארצם מרצונם, הרי שיש משהו פגום מיסודו במדינה עצמה.²

שיטת הגיוס – חובה או התנדבות – הפכה שם נרדף לדיונים בנושאים כמו: 'האומה החמושה'; 'צבא העם'; איכות מול כמות; הצורך והנחיצות של צבא המונים מול צבא עילית; צבא עממי או צבא מקצועי; צבא אזרחים מול צבא שכירים; ועוד. מבקרי גיוס החובה מנמקים זאת בחשש ממיליטריזם של החברה, הקורבנות העצומים בנפש שהביאה שיטת גיוס זאת, העלויות הכבדות הכרוכות בהחזקת צבא חובה, והנימוק האידיאולוגי שהובא לעיל. מצדדי השיטה תמכו את טיעוניהם: במעורבות עממית-ממשית בניהול וביצוע המלחמה; בשוויון חברתי; בצורך בקיום מסה צבאית בעיקר אל מול פני איום; ובעלות הפחותה ביותר.

טראומת הקורבנות

שירות החובה הכללי נקשר במרוצת הזמן עם סבל ומוות. הדוגמאות לכך בהיסטוריה של העמים והמלחמות הן למכביר. הממדים של הפגיעה בנפש הפכו להיות אימתניים בכל קנה מידה – במספרים מוחלטים ובאחוזים יחסיים. תופעה זאת, היא אחת הסיבות העיקריות להירתעות מפני מלחמה על שפעת אנשיה וקורבנותיה.

מלחמות נפוליאון, כמלחמות הראשונות שחוו את מיצוי גיוס החובה, העלו את אחוז הנפגעים באופן משמעותי. אם עד אז לא חרגו מעשרה אחוזים מקרב המשתתפים בקרב, הרי ב-1812, בבורודינו ליד מוסקבה, אבדו לו 28,000 חיילים מתוך 120,000; בוטרלו – 27,000 מתוך 72,000.

מלחמת האזרחים האמריקנית, בה נהרגו 200,000 גברים צעירים מתוך אוכלוסייה של 32 מיליון נפש במשך ארבע שנים, הותירה "פצע רגשי שהוציא בארצות-הברית שם רע למלחמה לאורך ימים."³

במלחמת העולם הראשונה נספו כ-20 מיליון בני אדם. עד ספטמבר 1915 ספג הצבא הצרפתי מיליון אבדות, שליש מהם הרוגים. בקרב ורדן ב-1916, אבדו לצבא הצרפתי 500,000 חיילים (הרוגים ופצועים), ולגרמנים למעלה מ-400,000. ביום הראשון של הקרב על נהר הסום, ב-1 ביולי 1916, נהרגו לבריטים 20,000 חיילים. ב-1917 הגיע מספר האבדות בצבא הצרפתי למיליון הרוגים. גיוס החובה שאפשר את שפעת האנשים, שהיוו את הפוטנציאל לקורבנות, הוא שגרם גם לתופעות של סירוב להמשיך להילחם. בחודש אפריל 1917 סירבו מחצית מאוגדותיו הלוחמות של הצבא הצרפתי לציית לפקודת התקפה. הצבא האיטלקי הלך בעקבותיו לאחר שספג למעלה

ממיליון אבדות עד סוף 1917.

במלחמת העולם השנייה נהרגו כ-50 מיליון בני אדם. בריטניה וארצות-הברית ביטלו כליל את שירות החובה אחרי 1945, על רקע טראומת הקורבנות ואי נחיצות. גיוס החובה חודש בארצות-הברית בשנות ה-60, כדי להילחם בווייטנאם. סירוב המגויסים ובני משפחותיהם להשלים עם המחיר הגבוה גרם לנטישת מלחמה זאת.

החשש ממיליטריזם

צבא ההמונים, הוא תוצר של מלחמה עממית ולאומית. על מנת להזין צבא זה יש לטפח פטריוטיזם לאומי שיביא ללכידות ומסירות הנדרשים מצבא כזה. הפרדוקס האירופאי והאמריקני, הוא כי רעיונות אנטי מיליטריסטיים, דווקא הם שהביאו לצבאות ההמונים.

רעיונות היסוד של המהפכה הצרפתית היו תבוניים ומשפטיים. כדי להגן עליהם נהר העם אל הדגל. על הצרפתים, היה ליצור צבא שיגן על מוסדות המהפכה מפני שרידי הצבא המלוכני. הצבא המלוכני היה חשוד פוליטית וחסר קצינים שנטשו אותו בעקבות המהפכה. אזרחים נלהבים התנדבו לשורות המשמר הלאומי. לפניהם, היו אלה המתיישבים האמריקנים שהתאימו את המיליציות – שנועדו להילחם באינדיאנים ובצרפתים – לצבא המונים, הנתמך ומשולהב בהתלהבות של המהפכה ומלחמת העצמאות.

את הצלחות הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה מייחס אליוט כהן לאידיאולוגיה הנאצית שפשטה בחברה וסיפקה את הלהט ללחימה:

[...] בירורים ממושכים וקפדניים יותר חשפו כי התפשטותה של האידיאולוגיה הנאצית, שחלחלה לכל פינה בצבא הגרמני, הפכה את הצבא לכוח לוחם טוב יותר. לא זו בלבד שאידיאולוגיה זו נטעה באנשים רבים נחישות החלטה קנאית להילחם, אלא היא תרמה בעקיפין, להיווצרותה של תכליתיות טקטית.⁴

צבא המונים מול צבא עילית

תלמידי האוניברסיטאות של בוואריה התנדבו כמעט כאיש אחד, והיוו את הקורפוסים ה-12 וה-13 של הצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה. לאחר חודשיים של אימונים הם נשלחו למערכה כנגד חיילי הקבע של הצבא הבריטי בקרבת איפר בבלגיה. התוצאה הייתה 'טבח התמימים'. 36,000 צעירים נהרגו במהלך שלושה שבועות. תוצאות אלה ממחישות יותר מכל את הדיון בצבא ההמונים החובבני אל

מול צבא העילית המקצועי. הגורם הצבאי יעדיף, מן הסתם, את הצבא ההתנדבותי והמקצועי על פני ההמוני. אלא אם כן, שאלת המסה היא הקריטית. לא ניתן להתעלם מהתאימות בין הגדלת הצבא לבין צבא המונים ולקשר לירידה באיכות. נושא זה הדאיג את מי שעסק בתחום זה הן בצד המעשי שלו והן בצד התיאורטי. הדיון על כך בקרב הוגי הדעות הצבאיים הוא רחב. מולטקה 'הקשישי' התייחס לסוגיה זאת:

[...] התקוממות משופעת באמצעים בלתי מוגבלים וברוח פטריוטית, כזאת של הצרפתים, לא החזיקה מעמד מול יחידה צבאית אמיצה ומאומנת, ולו גם הקטנה ביותר [...] מן הראוי שתשכנע את אלה המטיפים לחימוש העם, שהרי שפעת אדם מזוינת אינה עדיין צבא, וברבריות היא להובילה למערכה.⁵

קביעות ברורות אלה לא סייעו לאותם סטודנטים שנטבחו 50 שנה מאוחר יותר. מצדדי צבא העילית – מעבר לשאלת הקורבנות התמימים – מייחסים אותו בעיקר לכישורים הנדרשים ככל שהטכנולוגיה מתפתחת. מחברה מתפתחת במדע, בטכנולוגיה ובתעשייה, נדרשות יכולות תיאום ותכנון מורכבות יותר, שהן נחלתם של מקצוענים בלבד. צבא זה גם חייב להיות מאומן ומיומן, על מנת להפעיל את האמצעים שהועמדו לרשותו.

פולר שילב נימוק זה וכרך אותו בעלויות הכבדות של צבא מודרני: לא רק שהטכניקה תספק לנו אמצעי לחימה מעולים, היא גם תתבע במפגיע את צמצום המספרי של הצבאות. ההוצאות העצומות של צבא ממונע וממוכן שמות לאל כל אפשרות להקים צבאות המונים משוריינים.⁶

נימוקים מעניינים נוספים הביא די פיק, שדגל בצבא מקצועי ואיכותי שניתן לסמוך עליו. הרציונאל שהוביל אותו, הוא כי המרכיב החשוב בקרב הוא החוסן הנפשי של החייל. חוסן זה יושג רק באמצעות משמעת, אימון ואחוות לוחמים. אלמנטים אלה זקוקים לזמן ולניסיון המצטבר, על מנת שיהפכו את הלוחם והיחידה הצבאית שלו לכוח יעיל ואפקטיבי. "ארגונו ייתן לנו, כמתוכנן 400,000 חיילים טובים. אולם העתודות שלנו יחסרו גיבוש, כאשר נטיל אותן אל מערך זה או אחר בערב המערכה."⁷ גישתו של די פיק ייצגה את הסלידה של החייל המקצועי מהתפיסה של 'עם נושא נשק'. גישתו קנתה לעצמה שביתה בצבא הצרפתי ערב מלחמת העולם הראשונה. לעומתם, הגרמנים, על-פי תוכנית שליפן, ארגנו את מערך המילואים שלהם ויכלו לצאת למלחמה עם סדר כוחות כפול. נימוק נוסף של די פיק נגד צבאות

ההמונים, היה כי המוני החיילים שיביאו לאבדות מחרידות יגרמו להתרופפות השליטה ולאנדרלמוסיה.

ה"ג ולס (1866-1946) – שעסק בעתידנות חברתית – בויכוח הציבורי שהתנהל בבריטניה לפני מלחמת העולם הראשונה, פסל את המחשבה על צבא מגויסי חובה ודגל בכוח עילית. הוא גם ניבא את הלוחמה היבשתית הממוכנת, עם ספינות יבשה מופעלות בידי חיילים-מהנדסים.⁸ היום אנו קוראים לתופעה זאת בשם 'לוחם טכנולוגי'.

לידל הארט דגל בצבא עילית מקצועי. עיקרי משנתו הם: האומה האוחזת בנשק תוחלף בצבא קטן של מקצוענים; התנגשות הכוחות המכרעת בקרב הגדול תוחלף באמצעים עקיפים שיכללו גם את התקדמות הטכנולוגיה; פיתוח הכוח האווירי; היכולת לצלוח מכשולים ביבשה עם מיגון גבוה; והגדלת יכולת ההשמדה. לכן, אין צורך וטעם להחזיק בצבא המונים. לידל הארט בהתייחסו לגודל הצבא הצרפתי הראוי בעיניו: "משוכנע אני כי צבא מקצועי קטן, שחיליו משתכרים היטב והזוכה לאימון מעולה ולמיכון משוכלל – צבא זה יעניק לצרפת ביטחון רב יותר מאשר צבאה הנוכחי בכמותו."⁹ את טיעונו המצדדים בצבא עילית על פני צבא המוני הוא תלה גם בשיקולים ערכיים:

[...] עיקרון הכפייה הוא בלתי יעיל מיסודו ושיטת חובת שירות מיושנת.

שיטה זו צמודה לנורמות כמותיות – וזאת בעידן, שהתפתחותו דוחפת

יותר ויותר לעבר הכיוון האיכותי [...]

המהפך המעניין בהקשר של צבא מקצועי מול צבא עממי עבר על לנין, שדגל בצבא מיליציוני, אולם שינה את דעתו. כאשר ניתח את תוצאות מלחמת העולם הראשונה הוא הגיע למסקנה, כי "ידו של המצטיין בטכניקה, ארגון, משמעת ומיכון טובים ביותר – היא על העליונה." הוא הוסיף עוד, בדברו על הצורך בהקמת צבא סדיר ומקצועי ועל ייסוד הצבא האדום ב-1919:

[...] הצבא האדום אשר צמח מתוך ארגוני הפרטיזנים, זיכרונם לקללה

[...] הרוח הפרטיזנית, עקבותיה, שאריותיה ושרידיה גרמו לצבא

האדום סבל ללא שיעור, כישלונות, תבוסות, שואה ואבדות בחומרים

ובאנשים.¹⁰

אידיאולוגיה וערכים – שוויון אזרחי ומעורבות עממית

גיוס החובה נתפס כגורם מאיץ לשוויון חברתי ואזרחי מלא. ניתן לראות בשירות החובה צורה של מס. ככל מס, הוא אמור להביא רווח למי שמשלם אותו. בצרפת,

מייסדת צבא החובה ההמוני, הרווח היה מתן אזרחות לכל מי ששירתו. סוגיה זאת התעוררה במלוא משמעותה בעקבות המהפכה הצרפתית והמהפכה האמריקנית. הגיוס העממי הכללי הדגיש את חשיבות מעורבות העם, כערך בפני עצמו. ההשפעה האדירה של העם, בעיקר, היא הרוח המפעמת בו. אם המדינה סיפקה את ההיגיון של המלחמה אזי העם סיפק את הרוח החדשה. רוח העם הדגישה וחיידה את היצר, את השנאה, והביאה למגמת המלחמה הטוטאלית.

התפישה האמריקנית של "הזכות לשאת נשק" על-פי החוקה, נתקבלה על דעת חוגים רחבים גם בצרפת. החזקת כלי ירייה נחשבה ערובה לחירות אזרחית. בתחילת 1793 נקבע בצרפת הצורך ב-300,000 אנשים נוספים, שייקראו בגיוס חובה אם לא יתנדבו; וב-23 באוגוסט הופץ צו ה-LEVEE EN MASSE, שחייב את כל הגברים הכשירים לשירות הרפובליקה. נימוקי האסיפה הלאומית הצרפתית, בשנת 1905, בקריאה להגדלת מצבת כוח-האדם בצבא מראה כי לא אבד כלח על ההיבט הערכי בגיוס החובה:

הרעיונות הצבאיים של דמוקרטיה רפובליקנית גדולה [...] צריכים להישאב מהרעיונות הנשגבים של המהפכה הצרפתית; וכאשר, אחרי למעלה ממאה שנים, יכול המחוקק לבקש מכל האזרחים – ללא הבדל רכוש, הכשרה והשכלה – להסכים לתת חלק שווה מזמנם לארצם, ללא חריגים וזכויות יתר מכל סוג שהוא [...] ¹¹

השוויון האזרחי התבטא גם בשוויון הזדמנויות בצבא עצמו – מוסד הקצונה השתנה ללא היכר בעקבות הקמת צבא החובה. אופי סגל הקצינים השתנה אף הוא. אם ב-1789, 90 אחוזים מן הקצינים היו אצילים, הרי עד 1794 נותרו מהם שלושה אחוזים בלבד. תפקיד הקצונה הפסיק בהדרגה להיות תוצר של מעמד חברתי אלא של כישורים אישיים.

מלחמת העולם הראשונה מימשה את השינוי שהחל במהפכה הצרפתית, והמחיש היטב את העניין הערכי בעליונות המדינה על הפרט בביטוייה הצבאי: "ב-1914 שלט בחברה האירופאית הלך רוח חסר תקדים לחלוטין, שקיבל כי זכות המדינה לתבוע שירות צבאי – וכי חובתו של כל פרט גברי לתת אותו. השירות הצבאי נתפס כחינוך נחוץ למידות אזרחיות ונדחתה ההבחנה עתיקת הימים בין הלוחם – כאדם נבדל בגלל דרגתו או גם אם אינו בעל דרגה – לבין כל היתר [...] ¹²

נקודת המבט השוויונית חודדה היטב במשנה הקומוניסטית על-ידי אנגלס, שצייד באופן טבעי ומתבקש במיליציה ובצבאות עממיים נוסח המהפכה הצרפתית: [...] לאחר שחרור הפרולטריון יתאפשר גיוס של מחצית מאוכלוסיית

הגברים, ואילו תחת שלטון הבורגנות והאיכרות הזעירה החופשית לא ניתן לגייס במלחמת עם כלשהי יותר משבעה אחוזים של האוכלוסייה.¹³

בשנת 1845 גרס אנגלס, כי בעתיד לא יהיה צורך עוד בצבא קבע. לטעמו, במשטר הפרולטארי העתידי אין לחשוש ממהומות פנימיות ומלחמות חיצוניות, מאחר שאף אחד לא יסתכן בשל כמה מחוזות סרבניים. למלחמת מגן יספיקו מיליציה וחימוש העם. "[...] מה שמרשים בשיטת המיליציה הוא ההמון הרב של החיילים המתגייסים בבת אחת והקלות היחסית שבאימונם, בפרט נוכח אויב[...]"
לנין, במשנתו, המשיך את דרכו של אנגלס בהקשר זה:

עברו ללא שוב הזמנים, שבהם ניהלו את המלחמה שכירים או בני כת מנוכרת למחצה לעם, עתה מנהלים העמים את המלחמות [...] כאשר כל אזרח המדינה יהיה חמוש, אין לרוסיה לפחד עוד מאויב כלשהו [...] חומת המגן של חירותה של רוסיה מהווה העם החמוש [...] המדע הצבאי הוכיח את האפשרות המוחלטת של הגשמת רעיון המיליציה העממית, אשר מסוגלת למלא את המשימות הצבאיות גם במלחמת מגן וגם במלחמה התקפית.¹⁴

לאחר מלחמת העולם הראשונה שינה לנין את דעתו, כפי שצוין קודם לכן. לידל הארט הוא הבוטה ביותר כנגד גיוס חובה מטעמים ערכיים ואידיאולוגיים ההפוכים לקודמיו:

חוקתנו מעוגנת זה מאות בשנים ברעיון ההולך וצומח בדבר חירות הפרט [...] במשך זמן מה, במאה שעברה, הייתה למופת שהצבנו השפעה הולכת ומתרחבת [...] ¹⁵

לידל הארט טען כי זכויות הפרט עדיפות על זכויות המדינה והמטרה לעולם אינה מצדיקה את האמצעים. בריטניה חייבת להגן על החירות ולטפחה שכן לדעתו היא הגדולה בהישגי האנושות. היו לו גם נימוקים ערכיים נוספים כנגד גיוס החובה:

גיוס החובה אינו הולם את תנאי הלוחמה המודרנית – הציוד הטכני המגוון, המבצעים הדורשים ניידות גבוהה, ומצבי הקרב המשתנים במהירות. ההצלחה הצבאית תלויה במידה גוברת ביוזמה האישית, הנובעת מצידה מתחושה של אחריות אישית – ומניעים אלו נמוגים בגלל כפייה חיצונית. יתר על כן, כל אדם הנכפה לפעול הוא נושא חיידק, ומפיץ השפעה שלילית במידה שאינה עומדת בשום יחס לערך השירות שהוא נאלץ לתרום [...] גיוס החובה תורם לזרז את בואן של

מלחמות, אך אינו מאיץ את מהלכן – פרט למובן השלילי של האצת צמיחתה של עייפות הקרב וגורמי תבוסה אחרים.

הצורך במסה – הדיון על גודל הצבא

אחד הנימוקים הטובים ביותר לגיוס חובה, הוא הצורך במסה של כוחות. כמובן, עדיפה שיטה המאפשרת את התרחבות סדר הכוחות רק בעת צורך, ושבאותה עת הכוח יהיה מאומן ומיומן לבצע את משימותיו. מעבר לכך, צבא החובה מאפשר להעמיד לרשות האומה יותר אנשים מאומנים, בכך שהוא נתפס גם כבית-ספר להכשרת אנשי מילואים. ייעוד נוסף, הוא זמינותו המידית והיותו כוח מקצועי של חיילים מנוסים. צבא החובה יכול להוות שלד למסגרת יחידות המילואים בעיקר באחזקה, הכשרה וגיוס. ייעוד נוסף, הוא להוות את המצע שממנו יצמחו המש"קים לשירות הקבע או הקצינים בחלק מהצבאות.

גודל הצבא היה נושא לדיון תיאורטי ומעשי במהלך ההיסטוריה הצבאית. לפני קלאוזביץ נעשו ניסיונות תיאורטיים לקבוע תקרה לגודלו של צבא, כאשר ההשקפה הרווחת הייתה כי יש גודל אופטימלי שכל המוסיף עליו גורע. נקודת המפנה הייתה במלחמות נפוליאון והמעבר לצבאות ההמונים. מקיאוולי טען ל-50,000 חיילים. דה סאקס ל-45,000 חיילים. קלאוזביץ, שבתבונתו לא נגע במספרים אלא בכמויות, טען כי עוצמת הכוח היא פונקציה של היכולת להשיג באמצעותה את התכלית המדינית – לא פחות ואף לא יותר.

[...] האסטרטגיה עוסקת אך ורק בקרבות. הגורמים היחידים שיש

להם חשיבות אמיתית הם: **העדיפות המספרית; וריכוז הכוח בנקודת**

ההכרעה.¹⁶ [...] ישנו גודל מסוים – שהוא הטוב ביותר – של צבא,

גודל סטנדרטי, שמעבר לו כל עודף מוריד ואינו מעלה.¹⁷

די פיק¹⁸ גרס כי אין ערך לצבא גדול ועדיף צבא שאפשר לסמוך על העמידות והנחישות של חייליו:

מה ערכו של צבא בן 20,000, אם רק מחציתם נלחמים, ואילו הנותרים

מוצאים מאה דרכים להעלים את עצמם? מוטב שיהיו מלכתחילה

10,000 איש שאפשר לסמוך עליהם.¹⁹

לדברי שליפן, האמינו בשלהי המאה ה-18 שגודלו של הכוח הצבאי לא צריך לעלות על 40,000 חייל. אולם נפוליאון סתר השקפה זו, כשאירופה קופאת נכחו בבהלה:

ביסמרק טוען עתה כי 200 עד 300 אלף חיילים הם השיא. הצבא

הגרמני בשנת 1870 מנה יותר מכפליים, וביסמרק לא התלון על מספרנו 'המופרז' כשצרנו על פאריז.²⁰

גודל הצבא והעלויות הכבדות הכרוכות בהחזקתו הביאו אותו למסקנה לגבי תפיסת הלחימה המתבקשת:

אין לנקוט אסטרטגיה של התשה, כאשר החזקת מיליונים, של חיילים דורשת הוצאת מיליארדים (של מארקים).²¹

לודנדרוף האמין בסיסמה: 'אלוהים צועד עם הגדודים החזקים'. המצביא במלחמה הכוללת יעדיף לסיימה במהירות, מפני שהיא חותרת תחת לכידות האומה ומקשה עליה כלכלית. לכן, הוא ישאף לקבל את כל העתודות של האומה מאומנות וחמושות היטב כבר בראשית המערכה: "לעיתים קרובות מדי מהווה המספר גורם מכריע במלחמה. את משמעותו של המספר יש להבין בבהירות ובהחלטיות."²²

גם בן גוריון, מטעמים מובנים, צידד בצבא גדול המתרחב לעת הצורך:

עלינו לחנך עם לוחם, ולהכשיר כל איש ואישה, נער וזקן להתגונן בשעת הצורך, מבלי לעקור אותם מחייהם המשקיים.²³

כוח צבאי גדול עלול להעמיד את המדינה בפני פיתוי להשתמש בו שלא לצורך לפני שנוצר ההכרח לכך. לכן, יש לראות את גודל הצבא ועוצמתו כדבר העלול לאיים על המדינה.

ישנם פרמטרים שונים היכולים להשפיע ולעצב את גודל הצבא: התפיסה החברתית בהקשר של גיוס חובה או התנדבותי; הצורך הנובע מתפיסת האיום ומימורות המדינה; היכולת הבסיסית של המדינה – בעיקר הדמוגרפית והכלכלית. העידן הטכנולוגי אינו חוסך בהכרח במספר הכולל של האנשים הנחוצים לצבא, בכל דרך הוא גורם לשינוי מבני ושינויים ביחס שבין לוחמים ונותני שירותים וביחס שבין איכויות לחימה מגוונות יותר שנדרשות. שיטות ארגוניות מתוחכמות יכולות להשפיע על גודל הצבא בהיבט של שימוש יעיל יותר בכוחות קיימים.

גודל הצבא בהקשרו הדמוגרפי מותנה בשלושה פרמטרים: היצע כוח-האדם; איכותו; ומחירו היחסי.²⁴ היצע כוח-האדם יספק תשובה לשאלה האם נכון לקבוע את גודלו של הצבא לפי ההיצע הדמוגרפי, או להתאים את מדיניות הגיוס לממדי הרצויים של הצבא. איכויות כוח-האדם יותנו בהתפתחויות שחלו בטכנולוגיה הצבאית. המחיר של כוח-האדם יימדד באופן יחסי לחלופות אפשריות אחרות.

קיימות טכניקות שונות להשפיע על גודל הצבא בהקשר של שיטות שירות. הטכניקות הן: סוגי שירות; משך השירות בכל סוג; צמצום או הרחבת שנתונים. משך שירות החובה או היקף השנתונים, הוא הגורם העיקרי לקביעת גודלו של צבא

החובה. כך, למשל, כאשר נוכחו הצרפתים לפני מלחמת העולם הראשונה שהיחס בין גודל צבאם לזה הגרמני נוטה לרעתם הם האריכו את שירות החובה משנתיים לשלוש.

הולדתו של גיוס החובה

ראשיתו של גיוס החובה הוא בעיר-המדינה היוונית (הפוליס), מתוך תפיסה ששירות צבאי שווה לזכות וחובה אזרחית. חוקות עיר-המדינה העניקו זכויות פוליטיות לנושאי נשק ומנעו אותן מהשאר. זה קרה בסביבות 850 לפנה"ס. הפוליס הבחינה בין אדון לצמית ומימשה את זכויות היתר של האזרחים בקהילה. היא טיפחה את הכלכלה החקלאית באמצעות הצמימים, ובכך אפשרה לאזרחים את הפנאי לעסוק באמנות הלחימה. לחייל האזרח היווני הייתה בדרך כלל חלקת אדמה של 60 דונם שאפשרה לו את מחייתו עם עודף המתאים לרכישת חנית ושריון. אלה בתורם אפשרו לו לתפוס את מקומו כאזרח.

השלב הבא בגיוס החובה הכללי, שהוא תוצר מתבקש של גיוס עם שלם, בא בעקבות המהפכה הצרפתית. היה זה מנגנון שאיזן בין הצורך במסות לבין המשך קיומה של המדינה שלא יכלה להיות מגויסת לאורך זמן. כמובן שפה נכנס גם האלמנט של צדק, שוויון וחלוקת נטל לאומי.

שום חברה לפני 1789 לא ראתה בחיי הצבא ייעוד, אלא למעטים. המלחמה נחשבה כמתאימה רק למי שחונך לכך בגין מעמדו החברתי או למי שהונועו להתגייס בגלל היעדר מעמד חברתי כלשהו. שכירי חרב וחיללי קבע כאחד – אביונים, מחוסרי עיסוק, ולא אחת יסודות פליליים – נחשבו מתאימים למלחמה.²⁵

הצבאות בכל המדינות המאורגנות היוו חלק קטן מכלל האוכלוסייה. בצרפת, לדוגמה, עד 1789 – 156,000 מתוך 29.1 מיליון. ב-1793 העלה גיוס החובה את גודל הצבא ל-983,000. המנשר הצרפתי המפורסם מיום 23 באוגוסט 1793, הקורא לעם להתגייס, הוא ממסמכי היסוד ונקודת התפנית לשיטת גיוס החובה ולצבאות ההמונים:

מעתה ועד למועד, שבו יגורשו אויבינו מאדמת הרפובליקה, ישרת כל צרפתי בקביעות בצבא. הצעירים יילחמו; בעלי המשפחה ייצרו נשק ויובילו תחמושת; הנשים יתפרו אוהלים ומדים וישרתו בבתי חולים; ילדים יכינו חומרי חבישה מאריגי פשתן; והקשישים יתאספו בכיכרות הציבוריים, יפיחו אומץ בלבות החיילים ויטיפו לאחדות הרפובליקה

ולשנאת המלוכה.²⁶

בפרוסיה, חיבורו של קלאוזביץ 'נקודות חיוניות בעיצוב כוח מגן' מינואר 1813, שימש בסיס להקמת הלאנדוויר – כוח לאומי של משרתי חובה.

הדיאלקטיקה בין גיוס החובה הצרפתי לפרוסי היא מעניינת כשלעצמה. השיטה נולדה בצרפת – היא הייתה תוצר מוזר של המהפכה. היא הועברה ונשתלה בקרקע מתאימה יותר – בפרוסיה. ב-1870, בעקבות ניצחונותיה הצבאיים של פרוסיה על צרפת, קמה לתחייה שיטת גיוס החובה.

בארצות-הברית הוטלה חובת גיוס לראשונה רק ב-1862, במהלך מלחמת האזרחים. ביפן הוטלה חובת גיוס לראשונה ב-1868, כאשר מהפכת המייג'י העלתה את המדינה על נתיב התיעוש. שם הוחלף הלוחם הסמוראי הפיאודלי בחייל מגויס. המתאם בין קץ העידן האגררי לעידן התעשייתי, הוגדר על-ידי הטופלרים כימלחמת הגל השני:

[...] המקביל הצבאי לייצור ההמוני היה גיוס חובה של צבאות המונים, שאינו ממומן על-ידי בעל הקרקעות המקומי... אלא על-ידי המדינה הלאומית המודרנית.²⁷ היכולת התעשייתית אפשרה להפנות את המוני האנשים לעיסוק במלחמה במקום להוציא את לחמם מן האדמה, כמו שהיא אפשרה את ההצטיידות של ההמונים.

הערות:

¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 59.

² ב"ה לידל הארט, **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?**, עמ' 55-58.

³ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 323.

⁴ אליוט אי כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 218.

⁵ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 80.

⁶ **שם**, עמ' 193.

⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 131-140.

⁸ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 18.

⁹ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 231.

¹⁰ **שם**, עמ' 268.

¹¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 327.

¹² **שם**, עמ' 319.

¹³ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 241.

¹⁴ **שם**, עמ' 267.

¹⁵ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 185.

- ¹⁶ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 169.
- ¹⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 54.
- ¹⁸ שארל ז'אן ז'אק ז'וזף ארדאן די פיק, נולד ב-1821, קצין צרפתי בוגר סן-סיר. נלחם בסוריה ובאלג'יריה, היה מפקד חטיבת חי"ר. נהרג כמח"ט במלחמת צרפת-פרוסיה ב-1870.
- ¹⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 234.
- ²⁰ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 112.
- ²¹ **שם**, עמ' 114.
- ²² **שם**, עמ' 179.
- ²³ דוד בן גוריון, **צבא וביטחון**, הוצאת 'מערכות', 1955, עמ' 138-139.
- ²⁴ דיון מקיף בנושא זה ראה: יעקב ליפשיץ, "ניהולן משאבי הביטחון בשנות האלפיים", בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות', ת"א, 2001. עמ' 42-70.
- ²⁵ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 327.
- ²⁶ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 13.
- ²⁷ אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, ספריית מעריב, 1994. עמ' 52.